

**ERF-
GOED**
INDUSTRIE EN TECHNIEK

Vlaams-Nederlands tijdschrift voor industriecultuur

2024
34ste jaargang

Nummer 2 + 3

Themanummer
Industrieel toerisme

Colofon

Erfgoed van Industrie en Techniek
is een uitgave van de Stichting Erfgoed

Hoofredactie
Matthijs Degraeve

Redactie
Chiel Faber
Mijke Harst - van den Berg
Joeri Januarius
Adriaan Linters
Kathleen Moermans
Henk Rienks

Contactgegevens redactie
redactie@erfgoed.org
www.erfgoed.org

Administratie
Nederland
Stichting Erfgoed
Brilduikerhof 12, NL - 2623 NT Delft
administratie@erfgoed.org
Tel. 015-2622499 (na 19.00 uur)
Bankrekening NL37 INGB 0001 7535 02

Coördinatie van dit nummer
Adriaan Linters

Redactiesecretaris
Herman Neukermans

Ron Roetman
Roland Rotsaert
Niek van Trig
Peter Van den Bossche
Vitaly Volkov
Bart Zwegers

België
Vlaamse Vereniging voor Industriële
Archeologie vzw
Noeveren 67, 2850 Boom
info@industrielerfgoed.be
www.industrielerfgoed.be
Verantwoordelijke uitgever voor België:
Adriaan Linters, Vredelaan 72, 8500 Kortrijk

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De inhoud van de artikelen met auteursnaam is voor de verantwoordelijkheid van de auteur. Het copyright van de figuren is naar best vermogen geregeld. Belanghebbenden kunnen contact opnemen met de redactie.

Lay-out
Sanne van Hooff

Vormgeving
SD Creative Agency, De Lier

Druk
Totdrukwerk, Apeldoorn

ISSN 0927-3026

Omslagfoto

De Thelersberger Stollen in het Goldbachtal zilverbijengebied nabij Brand-Erbisdorf/Linda in Saksen (Duitsland), onderdeel van de mijnregio Ertsgebergte, was een drainagegalerij van bijna 60 km lang waar van de zestiende tot de negentiende eeuw water werd opgepompt van een diepte tussen 70 en 100 meter (foto Adriaan Linters, 2015).

Oproep voor bijdragen aan Erfgoed

De komende tijd willen wij een aantal themanummers laten verschijnen op het gebied van:

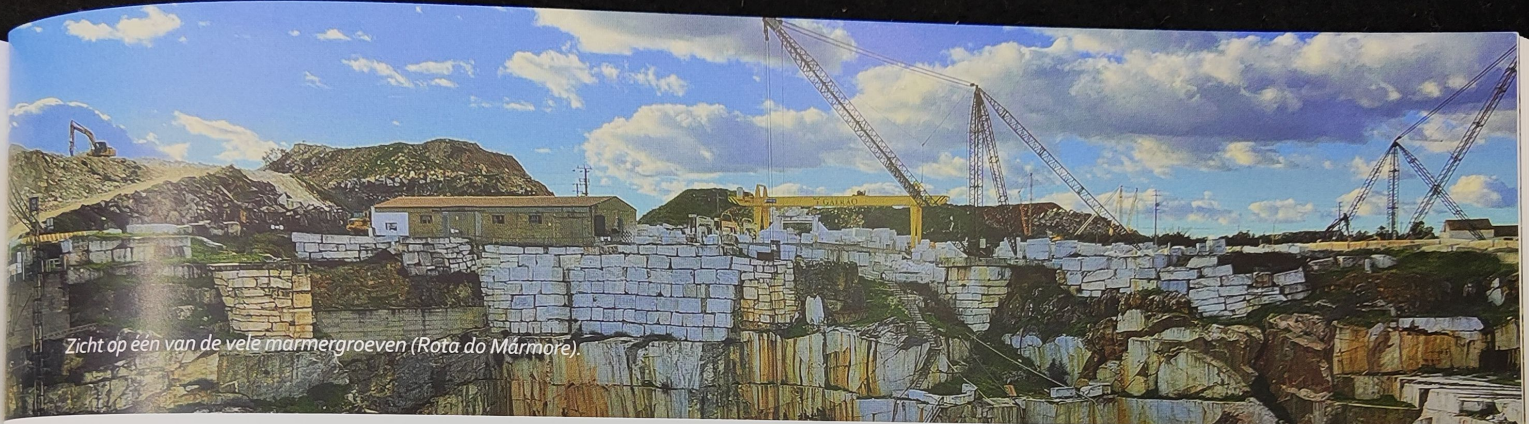
- De koloniën van weldadigheid
- Vaarwegen
- Jongeren en industrieel erfgoed
- Milieuverontreiniging en industrieel erfgoed
- Waterinfrastructuur

Mocht u een bijdrage willen leveren aan een van deze nummers, neem dan gerust contact op met de redactie.

Bekijk onze website:
erfgoed.org

Inhoud

- 3** Industrieel toerisme en industrieel erfgoedtoerisme?
Adriaan Linters
- 20** Europa en het/zijn industrieel toerisme
Adriaan Linters
- 33** HECTOR, de Erasmus+ opleiding in industrieel erfgoed voor touroperators
Giulia Fabbrini
- 42** Succesvol industrieel erfgoedtoerisme – een 10-punten programma
Karin Drda-Kühn
- 49** XATIC, een netwerk voor industrieel toerisme in Catalonië
Adriaan Linters m.m.v. XATIC
- 55** TrattoPunto - Italiaans netwerk voor industrieel toerisme
Francesco Antonioli
- 62** Industrieel erfgoedtoerisme in het Ertsgebergte (Duitsland/Tsjechië): cultureel werelderfgoed en meer
Helmuth Albrecht
- 71** Beeldverhaal: mijntoerisme in Belgisch Limburg
Adriaan Linters
- 72** Bedrijfsbezoeken in Frankrijk, een sector voor de toekomst
Luc Fauchois
- 83** Electricité de France en industrieel toerisme: van acceptatie tot het overtuigen van jongeren
EDF Direction de la Communication - Pôle Patrimoine et Pédagogie
- 89** Industrieel erfgoed voor toerisme in Letland en Estland
Edgars Ražinskis en Adriaan Linters
- 101** De Maltese meelfabrieken uit de Koude Oorlog. Potentiële locaties voor industrieel toerisme
George Cassar
- 107** São João da Madeira (Portugal). Een geslaagd voorbeeld van industrieel toerisme
José Manuel Lopes Cordeiro
- 113** De Marmerroute in Portugal, industrieel steenerfgoed promoten door toerisme
Armando Quintas en Ricardo Hipólito
- 119** De kwikmijn van Idrija (Slovenië). Tussen behoud en presentatie van industrieel erfgoed
Davor Vodopija
- 127** Maritiem toerisme in Galicië (Spanje): focus op het werk van vrouwen in de visserij
Alexandra Touza
- 135** Recensie: Daniel Romani, Catalunya industrial (Barcelona, 2019)
Adriaan Linters
- 140** Aankondiging: VNODIA op 19 oktober 2024 in Tilburg
Herman Neukermans

Zicht op één van de vele marmergroeven (Rota do Mármore).

De Marmerroute in Portugal. Industrieel steenerfgoed promoten door toerisme

Armando Quintas en Ricardo Hipólito

In de regio Alentejo in zuid-centraal Portugal delen de gemeenten Vila Viçosa, Borba en Estremoz de grootste marmervoorraad van Portugal. Het fijne marmer aldaar is van uitstekende kwaliteit en werd in de afgelopen twee millennia geëxploiteerd. De industriële modernisering aan het begin van de vorige eeuw bracht een ongeëvenaarde economische ontwikkeling en diepgaande verandering in het landschap van de regio, waardoor een rijk artistiek, technisch en industrieel erfgoed ontstond.

Het bestuderen, beschermen en promoten hiervan is een nieuwe uitdaging waarbij artistieke, historische en culturele waarden samenkomen met het oog op de duurzame ontwikkeling van de regio. Een strategie die ook cultuur en toerisme op een transversale manier promoot, sociale cohesie biedt en gemeenschappen verrijkt door hun grondgebied bekend te maken en te promoten.

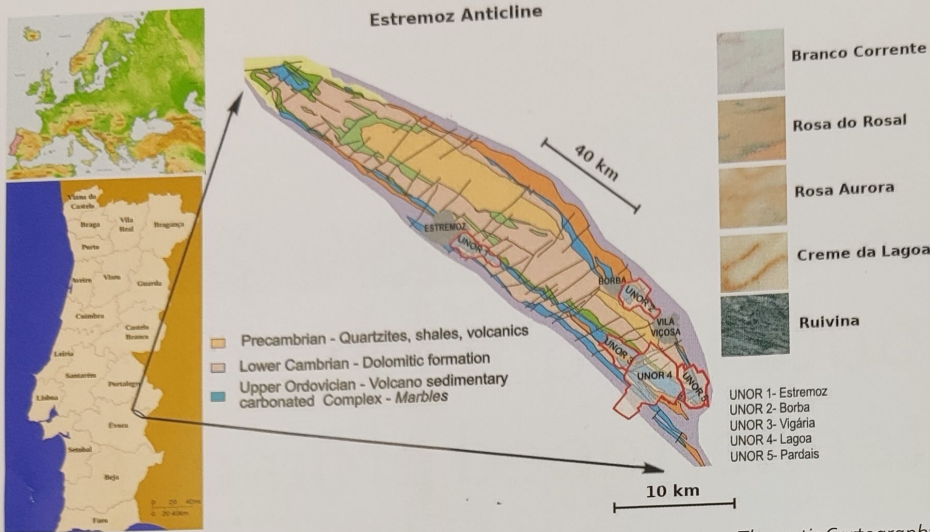
De industrialisatie van een duizendjarige activiteit

Marmerwinning heeft een lange geschiedenis, die teruggaat tot

de Romeinse bezetting in de eerste eeuw van wat nu Portugal is. De grootste voorraden uitstekend marmer van het land bevinden zich in de regio Alentejo, meer specifiek in de gemeenten Vila Viçosa, Borba en Estremoz. In dit kleine gebied werd kristallijn marmer gedolven met witte, roze, crèmekleurige en grijsachtige tinten. Eerdere beschavingen, zoals de Romeinen en moslims, gaven voorkeur aan dit marmer om het te gebruiken in verschillende openbare en privéruimtes, voornamelijk voor de versiering van gebouwen.

De ontginning van dit marmer heeft verschillende bloeiperiodes gekend, zoals het Romeinse Rijk, de renaissance en de barok, verweven met periodes van verval, zoals de Middeleeuwen of het begin van de negentiende eeuw. Eeuwenlang gebeurde de uitbating volgens een conventioneel exploitatiemodel, met weinig veranderingen in gereedschappen en technieken sinds de Romeinse tijd.

De productiegebieden van de steengroeven werden pas na de Eerste Wereldoorlog gemoderniseerd. In de daaropvolgende tien

De geologische kaart van marmersoorten, 2020 (Eigen bewerking door de auteurs van Thematic Cartography, 2008).

jaar vestigden zich een aantal bedrijven in de regio. Die brachten aanzienlijke bedragen aan kapitaal, nieuwe technieken, nieuwe kennis en meer geavanceerde ontginningsmethoden met zich mee. De industrialisatie van de steengroevensector in 1945 werd ondersteund door zeven bedrijven die een dertigtal steengroeven uitbaatten met gebruik van spiraalzaagdraad, stoom-, perslucht- en dieselaandrijving.

Na de Tweede Wereldoorlog kende de industrie een snelle expansie, met zo'n driehonderd nieuwe bedrijven in het gebied. Met de steun van plannen voor economische ontwikkeling en de toetreding van Portugal tot internationale organisaties, kende de marmersector van de Alentejo in de jaren 1960 een aanzienlijke economische groei. De ontwikkeling van meer dan 300 steengroeven (groeiend tot 420 in 2011), hun elektrificatie, de komst van vrachtwagens, zagerijen en de installatie van enorme laadkranen markeerden het begin van een tweede fase van industrialisatie.

Het agrarische landschap van olijf- en wijngaarden maakte plaats voor een intens geïndustrialiseerde ruimte en kende een groei in arbeidskrachten. De marmerindustrie stelde duizenden mannen in de steengroeven te werk, tot 3.000 in de jaren 1990. De

Mechanisatie heeft geleid tot intensieve exploitatie (bron: Carlos Sousa Pereira, 2022).

belangrijkste reden voor deze ontwikkeling was de buitenlandse markt, die na de Tweede Wereldoorlog 90% van de marmerverkoop uitmaakte.

Het gebied promoten door industrieel toerisme

De geschiedenis van marmer is nauw verbonden met het leven van wie er werkte, omdat het materiaal representatief is voor de gemeenschap, artistieke expressie, creatieve genialiteit en de artefacten.

Vanaf de oudheid tot vandaag de dag is de cultuur van marmer en de knowhow van de steengroeven, steenhoudersateliers, beeldhouwers en andere artistieke ambachten aanwezig in deze regio, waar families altijd wel een familielid hadden die er in werkte. Het marmer en de marmerindustrie werden uiteindelijk een identiteitsmerk van het gebied.

Vanuit historisch perspectief kunnen we wijzen op het onderzoek dat in 2012 is gestart: PHIM – *Património e História da Indústria dos Mármore* (Erfgoed en Geschiedenis van de Marmerindustrie).¹ Tijdens de voorbije twaalf jaar ontrafelden ze de ontwikkeling van deze industrie en hebben ze al verschillende werken gepubliceerd, waaronder twee notitieboeken over erfgoedonderwijs, evenals tientallen wetenschappelijke artikelen, master- en doctoraatsthesisen.

Vanuit het oogpunt van toerisme is er de Marmerroute (Rota do Mármore),² een culturele tour die onder de categorie industrieel toerisme valt en bezoekers meer leert over de geschiedenis, gewoonten en handel van de marmerwinning en -verwerking in het gebied. De route neemt bezoekers mee naar fabrieken en steengroeven waar ze getuige kunnen zijn van de extractie en ook naar de werkplaatsen, waar ze kunnen zien hoe marmer wordt verwerkt en bewerkt. Onderweg ontdek je pittoreske stadjes, opmerkelijke plaatsen en monumenten die gebouwd zijn van plaatselijk gedolven marmer. Je kan ook proeven van de lokale keuken, zoals gebak, worst en wijn. Het concept begon in 2007/2008 in een academische omgeving en werd na een aantal jaren experimenteren officieel in 2014. De route is geregistreerd bij het EUIPO-bureau voor handelsmerken en bij de Portugese bureaus voor industrieel eigendom en het nationale register voor toeristische amusementsbedrijven van Turismo de Portugal. De Marmerroute is altijd een onderdeel geweest van Cechap, een non-profit culturele organisatie die het culturele erfgoed van

Alentejo promoot.³ De route start in Vila Viçosa en omvat de omliggende gemeenten Sousel in het noorden en Alandroal in het zuiden, evenals de gemeenten Vila Viçosa, Borba en Estremoz, waar de steengroeven zich bevinden. Daar heeft marmer een belangrijke invloed op de transformatie van de infrastructuur en het aantrekken van arbeidskrachten.

Het Marmermuseum, gehuisvest in het oude treinstation van Vila Viçosa, een gebouw uit het begin van de 20e eeuw (Wikimedia, Vitor Oliveira, 2013).

Monument voor de steengroevenarbeiders in Borba, gemaakt uit wit marmer door António Pereira Anselmo (Wikimedia, Vitor Oliveira, 2012).

De ontsluiting richt zich op meerdere centrale ideeën

Door actieve of inactieve marmergroeven te verkennen, kan dit erfgoed multidimensionaal worden ontsloten. Men leert over de gebruikte technieken en machines; doet kennis op over de geologische vorming en krijgt inzicht in de verwerking van blokken tot eindproducten zoals tegels en beeldhouwwerken. Ambachtslieden demonstreren het proces van snijden, vormen en polijsten. De Marmerroute belicht ook de toepassingen in de culturele regio, met bezoeken aan historische locaties, musea of monumenten, die het belang op architectuur en kunst laten zien. Herinneringen en knowhow worden bewaard en doorgegeven tijdens de ontmoetingen met ambachtslieden, steenhouwers en andere actoren. Bezoekers leren over hun ervaringen en tradities, en tekenen hun getuigenissen op.

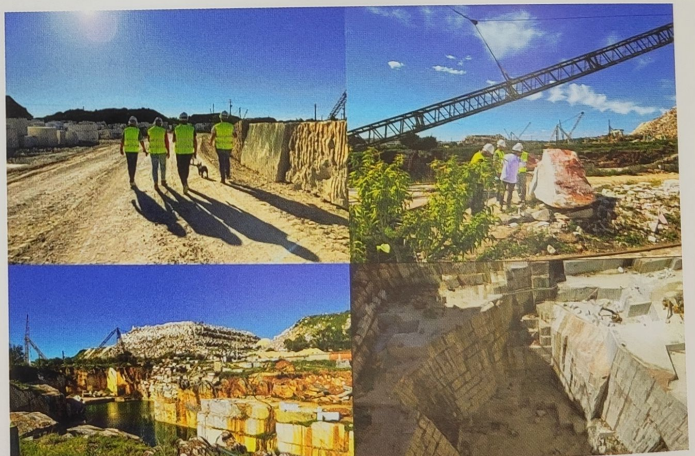
De route toont de invloed op het milieu, en spant zich in om de problemen van deze industrie in de natuur te tonen en te begrijpen vanuit het perspectief van "schoonheid van vernietiging" en tegelijkertijd discussies bevorderen over duurzaamheid en verantwoorde winningspraktijken.

De route heeft ook economische effecten. Ze ontwikkelt duurzaam toerisme, gebaseerd op het creëren van banen en toegevoegde waarde voor ondernemers, ambachtslieden en andere bedrijven in het gebied.

Educatie en erfgoedbewustzijn van jongeren en volwassenen is een belangrijk element. De opgedane ervaring met de routes bevordert bewustzijn en belang van deze natuurlijke hulpbron bij het duurzaam gebruik in de economie. Ook milieueffecten van afval en watergebruik worden verminderd. Het hele jaar door zijn er zeven routes beschikbaar die de bezoekers een geweldige culturele ervaring bieden. Er zijn de specifieke Marmertour en wandelingen in Vila Viçosa, wandelingen in Borba, Estremoz, Alandroal en Sousel ('School on the Move'). En tenslotte is er ook de Alentejo Food Tour, die het verband legt met de streekgebonden gastronomie.

Inzake de promotie van toerisme en het borgen van de bezoekerservaringen, kunnen we enkele belangrijke aspecten benadrukken:

- Bezoekers zullen de geschiedenis, cultuur en betekenis van de Marmerroute beter begrijpen met de hulp van de twee lokale gidsen, opgeleid door Turismo de Portugal via cursussen en wetenschappelijke studies over de marmerroute.
- De sterke online aanwezigheid met een speciale website met uitgebreide informatie over de route en foto's, video's en getuigenissen. De Marmerroute is actief op social media sites zoals Facebook en Instagram.
- De samenwerking en partnerschappen met regionale bedrijven, reisgidsen, restaurants, overheidsorganisaties en reiswebsites zoals TripAdvisor, Viator, Civitatis, Get Your Guide, Musement, Headout of Klook. De Marble Route dringt door in de netwerken voor industrieel en cultureel toerisme, waaronder Rede Portuguesa de Turismo Industrial (Portugees Industrieel Toerisme Netwerk)⁴ en Roteiro das Minas e Pontos de Interesse Mineiro e Geológico (Route van de Mijnen en Punten van Mijnbouwkundig en Geologisch Belang).⁵
- De toeristische informatiecentra en hotels, waar de bezoekers kaarten, brochures en andere middelen kunnen verkrijgen om te leren wat er op dat moment beschikbaar is.
- De marketingcampagnes, het promoten van activiteiten voor specifieke doelgroepen, die digitaal kunnen worden ondersteund of geïntegreerd in de algemene campagnes van het Portugese Bureau voor Toerisme.

Bezoek aan marmergroeven (Rota do Mármore, 2023).

De gastronomie van Alentejo (Rota do Mármore, 2023).

Enkele ervaringen van de Marmerroute

Met de viering van het tienjarig bestaan in 2024 heeft de Marmerroute zich laten zien aan toeristen uit de hele wereld. Met uitzondering van de pandemische periode (2020-2021), steeg het aantal bezoeken continu. De feedback van bezoekers is altijd de belangrijkste en betrouwbaarste factor om de kwaliteit en nauwkeurigheid van onze tours te valideren. De bezoekers benadrukken over het algemeen het unieke landschap van de steengroeven. De diepte van de steengroeven kan oplopen tot 150 meter en het aantal steengroeven naast elkaar geeft een maanachtig uiterlijk aan het landschap, "het maanlandschap". Bezoekers leggen ook veel nadruk op de gedetailleerde bezoeken aan de plaatselijke ambachtelijke werkplaatsen. Welke soorten marmer worden gewonnen, welke technieken zijn uniek, welke machines worden gebruikt? Bezoekers waarderen tevens de kans om tijdens de rondleidingen het gebruik van marmer te zien in de gebouwen.

Door het vroegere gebrek aan aandacht van de overheid was het industriële toerisme het zwakste segment van het totale toeristische aanbod in Portugal. De Marmerroute bleef een toeristische niche die haar eigen weg moest zoeken om op te vallen als een van de eerste industriële toeristische aanbiedingen van het land. Aanvankelijk werd gemikt op Portugees toerisme, met focus op schoolgroepen, seniorenexcursies en gespecialiseerde beroepen zoals ingenieurs, architecten, geologen of kunstenaars. Internationaal toerisme bedroeg minder dan dertig procent in de jaar-

lijkse statistieken tijdens de eerste zeven/acht jaar. De modernisering van de website met een Engelse versie met een online boekingsplatform en ook het gebruik van marketingoplossingen van online reisbureaus verhoogden het aantal buitenlandse bezoekers van dertig naar ongeveer zeventig procent van het totale aantal bezoekers in de periode tussen 2021-2023.

De recente hausse in het Portugese toerisme maakte het mogelijk het beste jaar vóór de pandemie (2019) te overtreffen, waardoor 2023 het beste jaar van de Portugese toeristische activiteit werd.⁶ 2023 was ook het beste jaar voor de Marmerroute van Portugal, we braken het record voor het aantal bezoekers, het aantal boekingen en de algemene inkomsten. Volgens dezelfde Travel BI bron waren de top vijf landen van herkomst van internationale bezoekers in Portugal in 2023 Spanje, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Frankrijk en Duitsland. De Marmerroute vertoont een klein verschil: het Verenigd Koninkrijk en Duitsland worden vervangen in de top vijf door Canada en Nederland. De Noord-Amerikaanse markt groeit voor ons het meest. België, Zwitserland, Duitsland, Brazilië en Polen in onze top tonen dat de Europese markt de belangrijkste voor ons is. Brazilië is vanwege de historische band en de vergelijkbare taal was ook altijd al een belangrijke markt. Maar nog steeds staan de interne Portugese reizigers bovenaan. De groei in de afgelopen drie jaar heeft het mogelijk gemaakt voor het aanvankelijk academisch project om economische duurzaamheid en onafhankelijkheid op financieel gebied te bereiken.

Besluit

De Marmerroute is een geweldige manier om de regio te promoten via zijn activiteiten. Ze combineert duurzaam toerisme door het in contact brengen van vertegenwoordigers van de industrie met toeristen om de kennis van de sector en zijn industrie overzee te vergroten. De Marmerroute voert ook milieudiscussies, waarin de problemen vaak door de toeristen zelf naar voren worden gebracht tijdens het bezoek.

Bibliografie

Maria do Rosário Borges, Noemi Marujo, Armando Quintas, Carlos Filipe en Jaime Serra, 'Creative Industrial Tourism in Alentejo: The Case of the Estremoz Anticlinal Marble Route', in: J.V. de Carvalho J.V., Á. Rocha, P. Liberato en A. Peña (eds.), *Advances in Tourism, Technology and Systems. ICOTTS 2020. Smart Innovation, Systems and Technologies* (Singapore 2021) 487-496.

Armando Quintas, 'The role of marble between as an economic resource and cultural uses in the industrial tourism context', in: Gemma Belli, Francesca Capano en Maria Ines Pascariello (eds.), *VIII AISU Congress - The city, The travel, the Tourism Perception, Production and Processing, Collection of Papers* (Napels 2017) 2958-2961.

Armando Quintas, 'Os mármoreos do Alentejo em perspectiva histórica: de meados do século XIX a 2020', *História e Economia* 23 (2020) 2, 93-116.

Armando Quintas, *Os mármoreos do Alentejo. História, Património e Valorização Cultural (1850-2020)* (doctoraatsverhandeling geschiedenis University of Évora, 2021).

Armando Quintas, 'The memory of work in the marble industry: the case of Alentejo (Portugal)', in: 2° *Stati Generali del Patrimonio Industriale 2022* (Venetië 2022) 2212-2028.

Armando Quintas en Carlos Filipe, 'Heritage and History of the Marble Industry: 10 years of the Estremoz Anticline Study (Portugal)', in: Luís Lopes, Marta Peres, Célia Marques (eds.), *Proceedings of the VII Global Stone Congress Batalha, Portugal, 18-23 June 2023* (Évora 2023) 159-163.

Alfredo Tinoco, Carlos Filipe en Ricardo Hipólito (eds.), *A Rota do Mármore do Anticlinal de Estremoz* (Lissabon 2014).

Eindnoten

- 1 <https://www.marmore-cechap.pt/>
- 2 <https://rotadomarmoreae.com>
- 3 <https://www.cechap.com/>
- 4 <https://business.turismodeportugal.pt/pt/Conhecer/programas-iniciativas/Paginas/turismo-industrial.aspx>
- 5 <https://roteirodasminas.dgeg.gov.pt/>
- 6 <https://travelbi.turismodeportugal.pt/turismo-em-portugal/turismo-em-numeros-2023/>

Over de auteurs

Armando Quintas is afgestudeerd in Geschiedenis en Erfgoed aan de Universiteit van Évora (2008) en heeft een Master in Management in Cultureel en Industrieel Erfgoed en een Master van het Erasmus Mundus TPTI programma – Techniques, Patrimoines, Territoires de l'Industrie : Histoire, valorisation, didactique (Universiteiten Parijs I, Padua en Évora, 2012). In 2022 behaalde hij een doctoraat aan de Universiteit van Évora met een scriptie over de geschiedenis, het erfgoed en de culturele valorisatie van de marmergroeven van de Alentejo. Hij is nu onderzoeker aan deze universiteit, geïntegreerd bij CIDEHUS (Interdisciplinair Centrum voor Geschiedenis, Cultuur en Samenleving), en medewerker en lid van het wetenschappelijk comité bij CECHAP (Centrum voor Studies op het gebied van Cultuur, Geschiedenis, Kunst en Erfgoed).

Ricardo Hipólito is licentiaat in moderne en hedendaagse geschiedenis (Instituto Universitário de Lisboa, 2007) en master (2014) in moderne en hedendaagse geschiedenis, met als specialisatie stadsgeschiedenis en erfgoed. Sinds 2011 is hij onderzoeker bij CECHAP en zijn interessegebieden zijn Hedendaagse Geschiedenis, Geschiedenis van het Toerisme, Stadsgeschiedenis en Geschiedenis van het Erfgoed. Nu productmanager bij The Cooltours, een reisorganisatie gespecialiseerd in erfgoedtoerisme voor kleine groepen in Portugal) en CEO en activiteitencoördinator bij Rota do Mármore.

The Marble Route in Portugal.

Promoting industrial stone heritage through tourism

Armando Quintas, Ricardo Hipólito

The municipalities of Vila Viçosa, Borba and Estremoz, in the Alentejo region, sharing the largest marble reserve in Portugal, whose fine marble of excellent quality has been exploited over the last two millennia. Their industrial modernization at the beginning of the last century brought unparalleled economic development to the region, as well as profound changes to the landscape, giving rise in the process to a rich artistic, technical and industrial heritage.

Therefore, studying, safeguarding and promoting this heritage has become a new challenge for our time, bringing together artistic, historical and cultural values with a view to the sustainable development of the region. A strategy that also involves promoting culture and tourism in a transversal way, offering social cohesion and enriching communities by publicizing and promoting their territory.

The industrialization of a millenary activity

Marble quarrying has a long history, all the way back to the Roman occupation in the first century of what is now Portugal.

The country's largest resources of excellent marble are located in the Alentejo region in the south, more specifically in the municipalities of Vila Viçosa, Borba, and Estremoz. This small area has been used to mine crystalline marble with white, pink, cream, and greyish tones. As a result, the previous civilizations like Romans and Muslims, in particular, have always preferred this marble, which they have used in a variety of public and private spaces, with a focus on building ornamentation.

Over the centuries, the exploitation of this marble has experienced several periods of apogee, such as the Roman Empire, the Renaissance and the Baroque, intertwined with periods of decadence, such as the Middle Ages or the early 19th century.

For centuries, this activity was based on a conventional model, with little changed in terms of tools and techniques since the Roman era. The quarries' production areas weren't modernized until after World War I, and over the next ten years, a number of businesses established themselves in the region, bringing with them significant sums of capital, new techniques, new knowledge, and more sophisticated kinds of exploitation. The industrialization of the quarrying sector in 1945, had support in seven businesses operating about thirty quarries, where is used helical wire, steam, compressed air, and diesel.

Following World War II, the industry saw rapid expansion, with some three hundred new businesses entering the area. With the support of plans for economic development and Portugal's entry into international organizations, the Alentejo marble sector experienced in the 1960s a significant economic growth.

The development of more than 300 quarries (growing to 420 by 2011), their electrification, the arrival of trucks, sawmills, and the installation of massive derrick cranes mark the start of a second phase of industrialization.

The impacts were profound and the agricultural landscape of olive groves and vineyards gave way to an intensely industrialized space. In terms of human resources, the marble industry began to employ thousands of men in the quarries, reaching 3.000 in the 1990s.

We should noted that the main reason for this development was the foreign market, where 90% of the marble extracted in the post-World War II period began to be sold.

Promoting the territory through industrial tourism

The history of marbles is associated with the lives of men and workers, as this material is representative of community, artistic expression, creative genius, and artifacts.

From antiquity to the present day, the culture of marble and the know-how linked to the quarrying business, stonemasonry workshops, sculptors and other artistic crafts has been present in this region, where families always had a relative who has worked in this industry. So the marble and their industry ends up being an identity mark that distinguishes this territory due to its special features.

From a historical perspective we can point the study that begun in 2012: PHIM – Património e História da Indústria dos Mármoreos [Heritage and History of Marble Industry]. After 12 years of operation, they have begun to acknowledge the development of this industry and have already published several publications, including two notebooks about heritage education, as well as dozens of scientific articles, master's and doctoral thesis.¹

From the standpoint of tourism, there is the Marble Route (Rota do Mármore), a cultural tour that falls under the industrial tourism category and gives visitors the chance to learn about the history, customs, and business of the area's marble extraction and processing. The Marble Route takes visitors to factories and quarries where they can witness the extraction of stone and to workshops where they can watch the manufacturing and transformation of marble. Along the way, one can discover picturesque towns, notable sites, and monuments built of locally quarried marble. They can also sample some of the local cuisine, such as pastries, sausages, and wines.²

Beginning in an academic setting in 2007/2008, the concept became official in 2014 following several years of experimentation. The tour is registered with the EUIPO office for trademarks as well as the Portuguese offices of Industrial Propriety, Intellectual Property, and Tourism de Portugal's National Register of Tourist Entertainment Agents. The Marble Route has always been a part of Cechap, a nonprofit cultural organization whose mission is to promote Alentejo's cultural heritage.³

Based in Vila Viçosa, the route activity encompasses the surrounding municipalities of Sousel in the north and Alandroal in the south, where marble has a significant impact on infrastructure transformation and workforce attraction, as well as the municipalities of Vila Viçosa, Borba, and Estremoz, where the quarries are located. It focuses on multiple central ideas:

1 – The dissemination of multidimensional heritage scope through the opportunity to explore active or inactive marble quarries, learning about techniques and machinery used; acquire knowledge about geological formation; understanding the marble processing from blocks into finished products like tiles, sculptures and ornamental objects by visiting marble workshops where artisans can demonstrate the processes of cutting,

shaping and polishing. Also, the Marble Route highlights the cultural heritage in the region where the marble has been applied, involving visits to historical sites, museums, or monuments, showing the important on architecture and art.

2 – The preservation of memories and and know-how by meeting artisans, quarry workers, and other actors to learn about their experiences and traditions, taking the opportunity to record their testimonies.

3 – Environmental impacts, making efforts to show and understand the problematic of this industry in the nature from a perspective of “beauty of destruction” and in the same time promote discussions about sustainability and responsibility extraction practices.

4 – Economic impacts, the marble route aims to develop a model of development through tourism, the sustainability of which is based on the creation of jobs and added value for entrepreneurs, artisans and other businesses in the area covered by the route.

5 – Education and heritage awareness of young people and adults with the accumulated experience of marble route, promoting awareness of the importance of this natural resource for the economy and how to use it in a more sustainable way, reducing environmental impacts in terms of waste and water use.

Seven routes are available all year, that covers all marble territory and offer a great cultural experience to the visitors:

Marble Tour in Vila Viçosa | Walking Tour in Vila Viçosa |Alentejo Food Tour in Borba

Walking Tour in Estremoz | Walking Tour in Alandroal |Walking Tour in Sousel

School on the Move

Concerning the advertising and network of the Marble Route, essential for promotion tourism and visitors experiences, we can highlight some key aspects:

1- Visitors will have a better experience and comprehend the history, culture, and significance of the Marble Route with the help of expert local guides who lead guided tours. There are currently two contracted interpreting guides on the Marble Route. They have received training from the Portuguese Tourist Board through training courses and scientific studies conducted on the marble region.

2- Strong online presence with dedicated website that provide comprehensive information about the route, and also feature photo, videos and testimonials. In order to reach a larger audience and draw in new customers, the Marble Route is active on social media sites like Facebook and Instagram.

3 – Collaboration and partnerships with regional companies, tour guides, restaurants, governmental organizations, and travel websites like TripAdvisor, Viator, Civitatis, Get Your Guide, Musement, Headout, or Klook. In recent years, Marble Route has endeavored to penetrate particular industrial and cultural tourism networks, including Rede Portuguesa de Turismo Industrial [Portuguese Industrial Network], which is promoted by the Portuguese Tourism Board⁴, and Roteiro das Minas e Pontos de Interesse Mineiro e Geológico [Route of the Mines and Points of Mining and Geological Interest], which is promoted by the General Direction of Geology and Energy.⁵

4 – Tourist Information Centers and hotels, where Marble Route offers can be obtained by visitors through maps, brochures and other resources that can help them to learn what is available in that zone in the moment.

5 – Marketing Campaigns, promoting activities for specific targets, these campaigns can be in digital support or integrated in the general tourism campaigns of the Portuguese Tourism Board.

A overview of some experiences in Marble Route

Celebrating the 10th anniversary in 2024, Marble Route has been showing their industry and its unique landscape to tourists from all over the world. With the exception of the pandemic period (2020-2021), we have been fortunate to continuously increase the number of bookings and visitors. The visitors' feedback is always the most important feedback we can rely on to validate the quality and accuracy of our tours. The visitors generally highlight the unique landscape of the quarries, calling them the "the lunar scenery", as the depth of the quarries can reach up to 150 meters and the amount of quarries next to each other gives a lunar look to the scenery/landscape.

The visitors also give a lot of emphasis to the detailed visits they have inside the industrial units and local artisan workshops, where visitors learn about the different kinds of marble that can be extracted in the Portuguese quarries besides the unique techniques and machinery used to work the marble blocks.

It is also referred by those who visit us the chance they have to see the application of the marble they saw at the industry in all the different buildings of those municipalities where we do the tours. Due to the early lack of attention from government, the Portuguese Industrial Tourism has been the weakest segment of the all tourism offer in Portugal. For this reason Marble Route was always a tourism niche that had to strive to find its own way to stand out as one of the first Industrial Tourism Offers of the country.

During the early years our activity was mostly based on Portuguese tourism, with a big focus on school groups, senior excursions and specialized workers like engineers, architects, geologists or artists. International tourism was less than thirty percent of our annual stats for the first seven/eight years. The modernization of our website with an English version and online booking platform and also the use of marketing solutions provided by online travel agencies, helped increase the number of foreign visitors, from thirty to about seventy percent of the total visitors in the period between 2021-2023.

The recent boom on Portuguese tourism, puts the year of 2023 as the moment where it was possible to beat the general number of the best year pre-pandemic (2019) making 2023 the best year of the Portuguese tourism activity.⁶ As a matter of fact 2023 was also the best year for Portugal's Marble Route, the year where we beat the record for the number of visitors, number of bookings and general revenue. According to the same Travel BI source the Top 5 countries of origin among international visitors in Portugal in 2023 were Spain, UK, USA, France, and Germany and we do follow the path with slight differences, as the UK and Germany are replaced on our top five by Canada and The Netherlands. This ranking shows us that the North American market is the one growing the most for us. On the other hand, Belgium, Switzerland, Germany, Brazil and Poland complete our top ten and shows us European market is the most important for us. Brazil due to the historical connection and the similar idiom has always been an important market for us. But still

the internal Portuguese travelers are on the top has the market leaders. This all growth over the last three years have made it possible for the project, that is important to remember, was created has a academic project, to be reach economical sustainability and independence at the financial spectrum.

Final considerations

The marble route has been an amazing way of promoting this region through its activities; it combines sustainable tourism with putting industry representatives in contact with tourists in an attempt to raise awareness of the sector and its industry overseas. The marble route engages in environmental discussion events, whose problems, are many times, highlight by the tourists themselves during the visit.

Bibliography and Sources

Borges Maria do Rosário; Marujo Noemi; Quintas Armando; Filipe Carlos; Serra Jaime (2021) Creative Industrial Tourism in Alentejo: The Case of the Estremoz Anticlinal Marble Route, in de Carvalho J.V., Rocha Á., Liberato P., Peña A. (eds) *Advances in Tourism, Technology and Systems. ICOTTS 2020. Smart Innovation, Systems and Technologies*, Springer, Singapore.,vol 208, 487-496

Quintas, Armando (2017): The role of marble between as an economic resource and cultural uses in the industrial tourism context, in Gemma Belli,Francesca Capano, Maria Ines Pascariello (eds.), VIII AISU Congress - The city, The travel, the Tourism Perception, Production and Processing, Collection of Papers, 2017, Naples , 2958-2961

Quintas, Armando (2020): Os mármore do Alentejo em perspectiva histórica: de meados do século XIX a 2020, *História e Economia*, Vol.23, nº2, 93-116

Quintas, Armando (2021): Os mármore do Alentejo. *História, Património e Valorização Cultural (1850-2020)*. PhD Thesis in History. University of Évora

Quintas, Armando (2022): The memory of work in the marble industry: the case of Alentejo (Portugal) in 2º *Stati Generali del Patrimonio Industriale 2022*, a cura di Edoardo Currà, Marina Docci, Claudio Menichelli, Martina Russo, Laura Severi, Venezia, Marsilio Editori, 2212-2028.

Quintas, Armando; Filipe, Carlos (2023): Heritage and History of the Marble Industry: 10 years of the Estremoz Anticline Study (Portugal) in *Proceedings of the VII Global Stone Congress Batalha, Portugal, 18-23 June 2023*, by Luís Lopes, Marta Peres, Célia Marques (Eds.), Departamento de Geociências da Escola de Ciências e Tecnologia da Universidade de Évora, Portugal,159-163.

Tinoco, Alfredo; Filipe, Carlos; Hipólito, Ricardo (Coord.), (2014) A Rota do Mármore do Anticlinal de Estremoz, Centro de Estudos de História Contemporânea – Instituto Universitário de Lisboa

Cechap Studies Center: www.cechap.com

Marble Portal: <https://www.marmore-cechap.pt/en> (March 2024)

Marble Route: <https://rotadomarmoreae.com/en/> (March 2024)

Travelbi: <https://travelbi.turismodeportugal.pt/turismo-em-portugal/turismo-em-numeros-2023/>

Notes:

1 - <https://www.marmore-cechap.pt/en>

2 - <https://rotadomarmoreae.com/en>

3 - www.cechap.com

4 - <https://business.turismodeportugal.pt/pt/Conhecer/programas-iniciativas/Paginas/turismo-industrial.aspx>

5 - <https://roteirodasminas.dgeg.gov.pt>

6 - <https://travelbi.turismodeportugal.pt/turismo-em-portugal/turismo-em-numeros-2023/>

About the authors

Armando Quintas graduated in History and Heritage from the University of Évora (2008) and holds a Master's degree in Management in Cultural and Industrial Heritage and a Master's degree from the Erasmus Mundus TPTI program -Techniques, Patrimoines, Territoires de 'Industrie : Histoire, valorisation, didactique (Universities of Paris, Padua and Évora, 2012). In 2022 he obtained a doctorate at the University of Évora with a thesis on the history, heritage and cultural valorization of the marble quarries of the Alentejo. He is now a researcher at this university, integrated at CIDEHUS (Interdisciplinary Center for History, Culture and Society), and collaborator and member of the scientific committee at CECHAP (Center for Studies in Culture, History, Art and Heritage).

Ricardo Hipólito holds a master's degree in modern and contemporary history (Instituto Universitário de Lisboa, 2007) and a master's degree (2014) in modern and contemporary history, specializing in urban history and heritage. Since 2011 he has been a researcher at CECHAP and his areas of interest are Contemporary History, History of Tourism, Urban History and History of Heritage. Now product manager at The Cooltours, a travel company specialized in heritage tourism for small groups in Portugal and CEO and activities coordinator at Marble Route.